

їхньої участі. Прихильники гуманістичного ліберального світогляду повинні визнати справжній плюралізм ідей і поглядів на всьому європейському просторі, право різних громад на збереження своєї культурної і духовної самобутності, ядром яких часто є релігія. Ця задача виходить за рамки Європи, здобуваючи світовий масштаб.

Необхідна реформа і глобальне керування – політичного, економічного, військового, – і реформа відповідних правових норм, що могла б привести до твердження багатополярного і багатокладного світопорядку, до визнання плюралізму культур, релігій, світоглядів, правових і політичних систем, до відмовлення від нав'язування якому-небудь народу “єдино універсальної” цивілізаційної моделі. Спільно ми повинні створити такі умови, при яких демократична воля індивіда, у тому числі його право на релігійне самовизначення, не порушували б права національних громад зберігати вірність своїм традиціям, суспільній етиці, релігії. Особливо це важливо при підході до регулювання діяльності псевдорелігійних, деструктивних і екстремістських рухів, а також при виявленні фактів зловживань релігійною волею з боку традиційних конфесій, що часом ведуть експансію в різних регіонах Європи, а це загрожує суспільному спокою і порядку.

У зв'язку з цим Україна може запропонувати Європі свій досвід міжконфесійних відносин, що, на відміну від Західної Європи, яка знала кровопролитні релігійні війни, нагромадився в умовах добросусідських відносин між православними, католиками, та іншими віруючими християнських конфесій.

Думаю, що збереження всього різноманіття моделей церковно-державних відносин у Європі дозволить країнам і народам вільно визначати ступінь взаємопроникнення Церкви і держави, їхнього партнерства в соціальної, гуманітарної, освітньої, культурній і інших сферах.

Базуючись на даних позиціях, тільки визнана з допомогою держави Помісна Православна Церква в Україні буде прагнути внести творчий вклад у розвиток духовних, моральних і світоглядних основ Європейського Союзу через православних віруючих, а також за допомогою прямого діалогу нашої створеної Церкви із суспільними і політичними силами Західної Європи. Помісна Православна Церква в Україні готова співпрацювати з іншими європейськими церквами, громадськістю, представниками міжурядових структур у виробленні сучасного виміру загальної Європи.

Глибоко переконаний, що сучасне суспільство повинне будуватися так, аби надавати можливість своїм членам жити і надходити відповідно до норм своєї віри. Тому не можна обмежувати Церкву участю тільки в обговоренні питань, що стосуються проблем її правового статусу, міжконфесійних відносин і таке інше. Церковні представники готові брати участь в обговоренні питань загальноєвропейської безпеки, соціальної діяльності, етики використання сучасних технологій і тому подібне.

У зв'язку з цим головним завданням нашої співпраці з ЄС стане творення багатоформатного механізму міжцивілізаційного діалогу. Саме так наша Церква бачить участь своєї духовної традиції у творенні єдиної мирної і процвітаючої Європи. Ми і далі маємо намір вести діалог з різних питань, пояснюючи нашим західним друзям особливості православного світогляду й одночасно вивчаючи їх духовний і суспільний досвід.

*Олексій Титаренко**

СУЧАСНЕ СОЦІАЛЬНЕ КАТОЛИЦЬКЕ ВЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Процеси та зміни, що відбуваються в суспільно-економічному житті України ставлять перед українським релігієзнавством надзвичайно важливі питання, зокрема: яку роль повинна та може відігравати Церква в суспільному житті України; чи може Церква виступати консолідуючим чинником; чи мають релігійні організації, які широко представлені на теренах України конкретні програми побудови взаємовідносин з

* аспірант Київського національного університету ім.Тараса Шевченка

державою.

Перед українською державою об'єктивно постають нові історичні завдання економічної, політичної, духовної і культурної розбудови суспільства відповідно до сучасних загальносвітових стандартів. Природно, що вирішення цих завдань вимагає переходу на новий рівень державно-церковних відносин та пошуку цілковито нових конструктивних ідей, підходів і принципів, які змогли б ідеологічно забезпечити етап соціального і духовного відродження України. Логічним постає запитання чи діяльність релігійних конфесій взагалі може сприяти об'єднанню громадян навколо спільних цінностей та інтересів, єдиної загальної для всіх ідеї-мети. Ситуація в Україні складається таким чином, що жодна релігійна конфесія не в змозі згуртувати більшість членів суспільства навколо свого вчення.

Постає необхідність створення умов для таких державно-церковних відносин, за яких релігійні організації стали б чинником духовного відродження в умовах дегуманізації та деморалізації суспільства, які особливо проявляються в певній соціально-політичній апатії громадян з одного боку, а також у швидкому та остаточному розпаді духовно-моральних основ національного буття та втрати національної ідентичності - з іншого. В цій надзвичайно складній ситуації майже всі традиційні та нетрадиційні для України релігійні конфесії наполегливо пропонують свій особистий світогляд як соціальну ідеологію і, свого роду, "державну релігію", яка повинна сприяти об'єднанню українського суспільства.

Виникає небезпека штучного нав'язування суспільству офіційно прийнятих поглядів та ідей якоїсь однієї з українських церков. Крім того, релігія не може бути державною, слід уникати її офіціалізації, оскільки поняття "правова демократична держава" має на увазі реалізацію справжньої свободи совісті, духовний та ідейний плюралізм, віротерпимість і повне відокремлення церкви від держави.

Наше суспільство в цілому є сучасним, розвиненим, освіченим і світським. Для держави, в умовах поліконфесійності, важливо зайняти зважену позицію, яка б ґрунтувалася на комплексних релігієзнавчих дослідженнях. Такий характер досліджень зумовлює звертання до глибоких загальних і конкретно-наукових методів, а саме: до філософського (виокремлення базових положень християнської соціології), структурно-функціонального (дослідження принципів побудови християнських соціальних доктрин) аналізу, синтезу (формування соціальних концепцій християнства), індивідуалізації (виокремлення конфесійних інваріантів соціальної доктрини), узагальнення (аналіз „християнського способу життя” в модерному світі). Постає необхідність історичного аналізу розвитку загальнохристиянських і конфесійних соціальних концепцій.

Незаангажоване релігієзнавче осмислення дасть можливість розкрити основні тенденції модернізації християнських церков в Україні, як наслідок трансформацій конфесійного богослов'я на початку нового тисячоліття. Це допоможе уникнути можливих міжрелігійних та міжконфесійних конфліктів. Тому дослідження цієї теми набуває не тільки науково-теоретичної, але й соціально-практичної значущості.

На даному етапі релігієзнавчих досліджень соціально християнських вчень, доцільним видається проведення порівняльного аналізу соціальних доктрин ведучих християнських конфесій в Україні. Ці фактори обумовлюють актуальність вивчення та всебічного дослідження сучасних соціальних доктрин для вітчизняної релігієзнавчої науки. Розробка даної теми пов'язана з іменами українських вчених А.Колодного, Б.Лобовика, П.Яроцького, М.Заковича й інших. Найбільш видатними зарубіжними представниками, які досліджували соціальне вчення, крім пап, авторів соціальних енциклік, є Е.-В. Бокенферде, А.Бруннер, Р.Гвардіні, Г.Гундлах, еп.Кеттелер, П. де Лобье, Й.Майка, І.Меснер, Н.Монцель, Х.Майєр, Е.Нейрот, О. фон Нель-Бройнінг, Х.Пеш, Й.Піпер, А.Раушер, Б.Сутор, Е.Трельч, А.Утц, Г.фон Хертлінг, Ф.Хітце, Йо Хофнер, Т.Хер, М.Шеллер.

З усіх християнських віросповідань католицизм має найбільш розвинуту і деталізовану соціальну доктрину. Однак це не дає йому серйозних переваг перед іншими християнськими Церквами. Кожна з них має власний досвід у справі евангелізації,

орієнтується в духовних і соціальних потребах своїх віруючих, має можливість творчо осмислювати позитивний досвід інших церков. В даній статті доцільно зупинитися на сучасній концепції соціальної діяльності Католицької Церкви.

Сучасна соціальна доктрина Католицької Церкви традиційно походить з вимог євангельських моральних законів та моральних принципів загальнолюдського характеру. В її інтерпретації людина, в першу чергу, не мислячий, а люблячий суб'єкт – серце вважається морально. категорією і цінується вище права і розуму. Особистість людини, створеної за образом і подобою Бога, розглядається як найяскравіше відображення Бога і центр соціального вчення Церкви. Ще більшою мірою зберігає своє значення золоте правило Євангелія про любов до ближнього, яке розповсюджується і на „далеких”, тобто нехристиян, невіруючих і прирівнюється до любові до Бога. В енцикліці „Фідес ет раціо” (1998) говориться, що Христос дозволяє двом народам стати „єдиним”. Ті, що були „далекими”, стають „ближніми” завдяки Пасхальному таїнству.

Іван Павло II заявляє, що Бог призвав створити єдину сім'ю людства незалежно від національних чи расових розходжень. Папа виступає за побудову цивілізації любові, за такий світ, в якому всім буде добре, за світ, заснований на довірі, співробітництві та взаємній повазі всіх людей і країн.

Католицька соціальна доктрина підкреслює право кожної людини на справді людське життя, достатнє забезпечення харчуванням, одягом, житлом, охороною здоров'я, можливістю вільного вибору способу життя і основ сім'ї, одержання виховання й освіти, а також роботи, права на повагу й отримання інформації. І це саме права, а не жест добродійності. Другий Ватиканський Собор (1962–1965) рекомендував віддавати пріоритет не суспільному прогресу, а користі і благу кожної особистості („ГAUDIUM ET SPES”). За ствердженням нинішнього Папи, людина повинна бути в центрі будь-якого соціального проекту.

Особлива увага приділяється праці, яка розглядається не як засіб виробництва, а як мірило людського існування, свідчення солідарності всіх людей. За словами енцикліки „LABOREM EXERCENSES” (1981), за допомогою праці людина не тільки перетворює природу, але і реалізує себе саму і стає більшою мірою людиною.

Сучасна соціальна доктрина католицизму затверджує недостатність сформованого після другої світової війни в розвинутих державах західного зразку „біному - держава плюс ринок”. І відносини громадянина з державою пропонується доповнити „посередницьким суспільством”, що складається з окремих громадян (сімейні підряди, некомерційні підприємства типу громад по захисту самих слабких і немічних, охороні навколишнього середовища, допомозі хворим, старим і т.д.). Державі приділяється роль координатора, який не втручається в їхню діяльність. Крім того, висувається необхідність довгострокового планування і розвитку заснованої на етичних критеріях соціальної культури, використання морального потенціалу людства і забезпечення розвитку і просування кожної людини.

В постсинодальному зверненні „Екклезія ін Америка» (1999) Іван Павло II засудив такі, „волаючі до небес соціальні гріхи”, як наркобізнес і відмивання грошей, корупцію, тероризм, гонку озброєнь, расову дискримінацію, соціальну нерівність і порушення екологічного балансу. Глобалізація фінансів, економіки, торгівлі і праці не повинна зазіхати на пріоритет і достоїнство людини. За визначенням Папи „люди, народи, країни - не знаряддя, а учасники, суб'єкти свого майбутнього”.¹

Одним з найважливіших аспектів соціальної доктрини католицизму є турбота про бідних, пригноблених, знедолених. Про вибір на користь бідних і любові до них, свідчить осуд церквою всіх форм експлуатації, дискримінації і расизму, проголошення конкретної солідарності і братерства без меж, постійне євангельське й євангелізаторське служіння знедоленим. В свою чергу моральна деградація, корупція, самотність міського населення, молодіжні насильство і злочинність відзначаються як нові форми бідності і рабства.

В постсинодальному апостольському зверненні папи «Віта консекрата» (1996)

¹ La Documentation Catholique, 7.II.99, p. 128; ibid., 21.V.2000, p. 452.

уточнюється, що бідні – це пригноблені, маргінали, старі, хворі. Виокремлюються „нові бідні” – наркомани, хворі СНІДом, безробітні, особливо молодь, матері-одинаки, діти і підлітки з неповних родин, біженці і переміщені особи, бездомні, самотні жителі міст. Сьогодні католицька доктрина відзначає, що бідні є бідними тому, що вони витиснуті з вільного ринку праці і капіталу, із суспільного і виробничого життя ще до позбавлення їх матеріальних засобів.

Іван Павло II підкреслює, „що милосердя варто мати нове обличчя”, не обмежене допомогою. Люди повинні вирішувати свої проблеми самостійно, хоча і за підтримки безкорисливими друзями. Кожна людина має власне місце в суспільстві і повинна брати участь в побудові загального добробуту. Все населення цілком - родина, старі, діти, інваліди, в тому числі й розумово відсталі, складає первинний суспільний капітал, всі вони вносять свій внесок у добробут суспільства, тому до них варто відноситися як до братів і сестер, не принижуючи їхнього достоїнства. Енцикліка „Центезімус аннус” (1991) затверджує, що бідняки-маргінали – це потенційні союзники у справі побудови справедливішого світового порядку, вони здатні не тільки поліпшити своє життя, але й внести вклад у досягнення загального процвітання, а включення бідних у суспільні, виробничі і ринкові відносини збагатило б, в свою чергу, і багатих.

Сьогодні католики-активісти борються за зміну менталітету і повернення цим людям віри у власне достоїнство, висуваючи гасло „вислухати, зрозуміти і прийняти”. Папа закликає всіх католиків „захищати достоїнство людини, особливо бідного і маргіналізованого”, визнаючи „конкретні права тих, хто не має прав” і, стаючи „голосом безголосих”. Він відзначає, що одного вчення недостатньо, вчити реалізації прав людини для християн означає жити за Євангелієм, адже вони зобов'язані власним життям „свідчити про пріоритет любові Бога до людини, природи, стабільної гарантії миру між людьми і в усьому світі”, захищати борців за права людини. Це особливо стосується священнослужителів, які покликані своїм життям давати приклад християнського служіння, як, наприклад, мати Тереза Калькутська.

Змінилось також ставлення до мирян. Сучасна католицька доктрина стверджує, що завдяки водохрещенню і конфірмації всі миряни є місіонерами. Їх розглядають вже не як співробітників, а як партнерів священиків, ченців і черниць, як „знак і знаряддя” Порядку і єдності. Єпископів, священиків і мирян католицька єдиноначальність закликає працювати спільно, в дусі взаємної поваги, компетенції і досвіду. Передбачається активна участь мирян в літургійному і катехизичному житті. На них покладена особлива відповідальність за створення церковних громад і право представляти Церкву в політиці, економіці, промисловості, освіті, засобах інформації, науці, техніці, мистецтві та спорті („Екклесія ін Азія”).

Пропонується створити центри по підготовці мирян до самої широкої місіонерської діяльності. Особливу увагу Католицька Церква приділяє розвитку соціальної культури, цивільному вихованню і формуванню свідомості й етики соціальних керівників, політиків, молоді тощо.

Борг людини і християнина полягає у включенні в громадське життя. Обов'язок християнських громад – через призму Євангелія проаналізувати ситуацію у своїй країні і, спираючись на соціальну доктрину Церкви, взяти участь у вирішенні конкретних місцевих проблем, необхідних соціальних, етичних, політичних і економічних перетворень. Неурядові організації і цивільне суспільство розглядаються як спосіб народної участі в побудові більш справедливого ладу. Обов'язок держави – допомогти благодійним організаціям, покликаним висловлювати вимоги населення, особливо слабких і немічних, а також співробітничати з усіма урядовими і неурядовими організаціями в реалізації прийнятих рішень. Перед міжнародними католицькими організаціями стоїть завдання домогтися визнання і відповідного статусу при ООН і міжнародних неурядових організаціях. Європейські церкви, через католицькі асоціації, надають матеріальну допомогу євангелізації, яку проводять церкви в країнах, що розвиваються.

Католицька вища церковна ієрархія постійно підкреслює, що свою доктрину

Церква не нав'язує, а пропонує, надаючи свободу вибору. Підкреслюється, що в місію Церкви не входить визначення техніки рішення всіх соціальних проблем. Її основне завдання полягає у формуванні моральної свідомості і відповідальності за економічні програми і політику, соціальну інформацію, культуру, охорону здоров'я і т.д. Однак Церква здатна частково допомогти в організації забезпечення харчуванням, одягом, житлом, ліками, системою навчання тих, хто гостро цього потребує. Багато ченців, черниць, мирян стали професійними соціальними працівниками різних католицьких благодійних організацій, які діють іноді разом з аналогічними організаціями інших християнських церков, а також і з неурядовими організаціями. Вони відвідують хворих і ув'язнених, беруть участь у реабілітації молодих злочинців, зустрічаються з інвалідами і старими, з безробітною молоддю, допомагають біженцям і емігрантам адаптуватися в країні перебування, виступають за їхні права. Існують католицькі нічліжки, притулки, їдальні, лікарні, диспансери, школи різних рівнів, включаючи університети, курси початкової професійної підготовки, а також спортивні майданчики.

Католицька Церква вважає сьогодні особливо важливою роботу серед бідних і безробітних, тому що саме там знаходить зрешений ґрунт злочинність – наркоманія, проституція, торгівля зброєю, і стає все більше жертв злочинців, які потребують допомоги. Іван Павло II виступає за залучення суспільної думки до поширення в цьому середовищі моральних цінностей і законності.

Окремі національні католицькі церкви останнім часом виступили з переліком важливих ініціатив соціального характеру. Зокрема, католицькі церкви Франції дали притулок емігрантам без документів і висловилися за впорядкування їхнього статусу і забезпечення тривалості перебування в країні. За рішенням Синоду по Азії (1998), на континенті створений Єпископський інститут соціальної діяльності, який буде займатися проблемами бідності. В 2000 р. християнські церкви США прийняли розраховану на 10 років програму боротьби з бідністю, на яку віддають 10% своїх доходів.

Ставлення до бідняків переноситься і на країни, що розвиваються. Другий Ватиканський Собор запропонував допомагати третьому світу таким чином, щоб і окремі люди, і цілі народи зуміли прийти до самозабезпечення і розвиватися самостійно (Грудіум ет спес"). Іван Павло II навесні 1996 р. оголосив про початок нової політики соціальної солідарності, заснованої на стимулюванні ініціативи і відповідальності об'єктів допомоги, на використанні субсидій для надання самим слабким можливості конкретного прояву свого потенціалу на базі наявних ресурсів. Якщо раніше католицькі волонтеридобровольці самі будували на місцях школи, лікарні, житлові будинки, проводили електрику і копали колодязі, то тепер вони намагаються якнайбільше залучати до цих робіт місцеве населення, поруч з цим, займаючись його професійним навчанням.

За сучасною соціальною доктриною міжнародне співробітництво не може бути зведене тільки до гуманітарної допомоги, воно повинне стати показником конкретних зобов'язань з солідарності. Зокрема, папа неодноразово висловлювався за скасування чи скорочення зовнішнього боргу самих бідних країн, як жест доброї волі з нагоди початку третього тисячоліття. Католицька Церква виступає за забезпечення фінансової допомоги і відповідні технологічні трансфери при врахуванні властивого бідним країнам ритму розвитку.

Іван Павло II підкреслює, що несправедливість у відношенні до бідних людей, народів, країн, порушення економічної рівноваги і розвитку здатні поставити під сумнів саме виживання людства, привести історію нашої Землі до передчасного кінця. Вже в своїй першій енцикліці „Редемптор гомініс” (1979) папа відзначав „нерушимий зв'язок” прав людини з миром у світі: війна починається з порушення цих прав, стаючи, в свою чергу, причиною ще більш серйозного насильства. Постійно стверджуючи, що мир можливий, він пов'язує його з повагою достоїнства людини і пошуками загального добробуту. Іван Павло II оголосив мир у світі правом людини і гарантією всіх інших політичних і соціальних прав. Він засуджує звертання до насильства в ім'я релігійних вірувань як „перекручування вчення світових релігій”. Прощення, примирення, компроміс папа вважає основою побудови істинного світу, який забезпечує співіснування

і гарантує рівність, справедливість і солідарність¹. „Самою серцевиною прав людини” Іван Павло II вважає свободу совісті і релігії, що ставить католикам в обов'язок демонстрацію соціальних основ християнських цінностей і першорядність свободи релігії і церковних установ.

Таким чином, сучасна соціальна доктрина Католицької Церкви в теоретичному і практичному плані максимально орієнтована на особистість людини і забезпечення їй гідного земного життя. Значне розширення прав і обов'язків мирян сприяє розширенню католицької світської і церковної соціальної діяльності, особливо характерної в період двох останніх століть. Новим в соціальній доктрині Івана Павла II є оголошення допомоги і добродійності правом людей і країн, а також підкреслення необхідності широкого залучення бідних і знедолених в суспільне і виробниче життя, підхід до людей і країн не як до об'єктів, а як до суб'єктів розвитку.

*Юрій Волошин**

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ “ГОСУДАРЕВЫХ ОПИСНЫХ МАЛОРОССИЙСКИХ РАСКОЛЬНИЧЕСКИХ СЛОБОД” (друга половина XVIII ст.)

Однією з важливих складових населення Стародубського і Чернігівського полків Гетьманщини другої половини XVIII ст. були російські старообрядці, яких за указом Петра I об'єднали у так звані «государевы описные малороссийские раскольничьи слободы». Без урахування впливу цієї етнічно-релігійної групи на культурне, економічне та релігійне життя тогочасного українського суспільства об'єктивно його вивчення не можливе. Це, в свою чергу, значно актуалізує дослідження питань, пов'язаних з старообрядцями Малоросії, серед яких не останнє місце посідають демографічні процеси.

На жаль, в українській історіографії ця тема залишається практично не вивченою. Серед не багатьох присвячених їй робіт можна виділити хіба що статтю київського історика В.Мордвінцева, надруковану в альманасі „Соціум”.² Однак демографічні зміни у слободах не були спеціальним предметом його дослідження, тому автор торкався їх лише побіжно.

Зрозуміло, що рамки публікації не дозволяють повністю розкрити зазначену проблему, тому спробуємо розглянути лише один з її аспектів – статево-віковий склад населення слобод. Як основне джерело нашого дослідження використаємо „Генеральний опис лівобережної України 1765–1769 рр.”, більш відомий як „Румянцевський опис Малоросії”. Старообрядницькі слободи відображені у 116 та 117 переписних книгах, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м.Києві – ф.57. Статистичні дані, які містить це джерело, дозволяють досить ретельно розглянути статево-віковий склад мешканців слобод.

Для свого аналізу візьмемо 10 з 14 „малоросійських слобод”, які знаходились під управлінням Київської губернської канцелярії – Воронок, Деменка, Єленка, Зибка, Злинка, Климова, Клинци, Лужки, Чуровичі, Шеломи. У них, за нашими підрахунками, на час складання переписних книг, 1767 р., проживало 7638 осіб – 3892 чоловіки і 3746 жінок. Щодо достовірності цих та подальших даних зазначимо, що швидше за все ми маємо справу з декларованим, а не реальним віком слобожан. Принаймні на таку думку наводить той факт, що необхідні свідчення здобувались лише у результаті

¹ L'Osseratore Pomano, Citta di Uaticano, 31.III.96; La Documentation Catholique, 2.IV.2000, p. 322; *ibid.*, 5.XII.99, p. 1017; *ibid.*, 7.VI.98, p. 533.

* доцент кафедри всесвітньої історії Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г. Короленка, к.іст.н.

² Мордвінцев В. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII ст.. та ставлення до них влади // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Випуск 1. – К., 2002. – С. 191-202.